

УДК 349.9:343.54

Ботнаренко І. А. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем кримінальної поліції навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ НАСИЛЬСТВО В СІМ'Ї

Здійснено комплексне кримінологічне дослідження особи злочинця, який вчиняє насильство в сім'ї. Проаналізовано структурні елементи кримінологічної характеристики цієї особи, зокрема соціально-демографічні, кримінально-правові, соціально-рольові, морально-психологічні.

Ключові слова: кримінологічна характеристика, насильство в сім'ї, особа злочинця, кримінологічний портрет особи злочинця.

Насильство в сім'ї є актуальною проблемою сьогодення та негативним виявом суспільного життя, що загрожує безпеці як власне сім'ї, так і суспільства загалом. Цей феномен тісно пов'язаний із такими явищами, як збільшення кількості розлучень, бездоглядність і безпритульність дітей, формування насильницького менталітету нації, жебракування, втрати загальнолюдських цінностей любові та взаєморозуміння.

Усвідомлення соціально значущих якостей особи, яка вдається до насильства в родині, є визначальним чинником організації діяльності з протидії цьому суспільно небезпечному явищу. Урахування характеристики особи під час розслідування конкретного злочину такої категорії дає змогу уникнути непотрібних витрат часу, а також визначити пріоритетні завдання та напрями.

Зазначене питання в кримінологічній науці належить до категорії недостатньо вивчених. Його досліджують здебільшого крізь призму насильницької злочинності. Окремі питання, пов'язані з характеристикою осіб, які вчиняють насильство в сім'ї, розглядали у своїх працях Ю. М. Антонян, М. І. Бажанов, О. М. Бандурка, А. Б. Блага, І. Г. Богатирьов, О. В. Бойко, В. В. Василевич, В. В. Вітвіцька, О. М. Джужа, О. Г. Колб,

Д. В. Коломоєць, І. І. Карпець, О. М. Костенко, В. В. Пивоваров, А. А. Піонтковський та ін.

Метою статті є визначення кримінологічно значущих ознак структури особи злочинця, який вчиняє насильство в сім'ї, що дасть змогу визначити його типовий кримінологічний портрет, а отже, розробити рекомендації з удосконалення діяльності щодо протидії цьому суспільно небезпечному явищу.

У вітчизняній кримінології поняття особи злочинця трактують неоднозначно. Окремі вчені визначають її як особу, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, заборонене кримінальним законом. Так, спільним для злочинців є лише факт учинення злочину. У межах вивчення співвідношення таких категорій, як «суб'єкт злочину», «особа злочинця», «особа винного» та «особа, що вчинила злочин», науковці намагаються встановити зв'язок між загальносоціологічною та кримінально-правовою сутністю поняття особи злочинця. Водночас інші дослідники акцентують на якісній відмінності особи злочинця від особи незлочинця [1]. Відповідно, об'єктом кримінологічного вивчення є: окремі особи, які вчинили злочин; різноманітні контингенти злочинців (неповнолітні, рецидивісти тощо); різноманітні кримінологічні типи злочинців [2, с. 80].

Зазначену категорію, на думку О. М. Джужі, можна вживати у двох значеннях: по-перше, як родове поняття, що характеризує певний тип людей; по-друге, як поняття, що містить вказівку на те, що йдеться про людину, яка вчинила злочин [3, с. 133]. Не вдаючись до полеміки щодо визначення змісту цього терміна, слід констатувати, що особа злочинця – це комплекс соціально значущих ознак, зв'язків і відносин, які характеризують людину (особу), винну в порушенні закону про кримінальну відповідальність.

Особу злочинця, який вдається до насильства в сім'ї, визначають як особу, яка вчиняє умисні насильницькі дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного характеру відносно члена (членів) своєї сім'ї. Відповідно, кримінологічна характеристика такої особи – це кримінологічний опис комплексу соціально значущих ознак особи, наділеної такими якостями з огляду на її взаємодію із зовнішніми умовами й обставинами, що зрештою призводить до вчинення нею актів насильства відносно члена (членів) сім'ї.

Структура особи злочинця передбачає наявність трьох груп ознак (властивостей, якостей): 1) соціально-демографічні (стать, вік, соціальне становище, рівень освіти, сімейний стан, рід занять тощо); 2) кримінально-правові (зміст і мотивація, одноосібний чи груповий характер злочинної діяльності, тривалість та інтенсивність злочинної діяльності, наявність чи відсутність судимості тощо); 3) соціально-психологічні властивості та якості осіб, які вчинили злочин (світогляд, інтереси та життєві установки). Такі ознаки структури особи злочинця виокремлюють українські кримінологи О. М. Джужа, В. М. Гринчак, А. Й. Міллер та ін. Однак нам більше імпонує позиція А. Б. Блага, згідно з якою основними елементами структури особи злочинця зазначеної категорії є такі: 1) соціально-демографічні; 2) кримінально-правові; 3) соціально-рольові; 4) морально-психологічні [4, с. 92]. У межах нашого дослідження вважаємо за доцільне послуговуватися саме такою структурою, адже вона є більш ґрунтовною, а отже, здатна повною мірою схарактеризувати особу, розкрити природу, причини та закономірності її злочинної поведінки.

Соціально-демографічні ознаки особи злочинця – це стать, вік, освіту, місце народження й проживання, громадянство та інші дані демографічного характеру. На думку В. В. Лунєєва, така сукупність відомостей не відображає цілкового образу особи злочинця, а лише описує його зовнішній аспект [5, с. 839]. Проте окреслені ознаки дають змогу сформулювати більш-менш вичерпний опис типового портрета злочинця цієї категорії. Водночас у статистичній звітності щодо осіб, які вчинили правопорушення, як наголошує А. Б. Блага, такі ознаки надають важливу інформацію, без якої неможлива повна кримінологічна характеристика особи злочинців [4, с. 92].

Стать. Насильство в сім'ї є переважно чоловічим злочином (здебільшого злочинцем є чоловік, хоча трапляються й інші випадки). Так, згідно з результатами досліджень вітчизняних науковців, 92 % таких правопорушень учиняють чоловіки, 8 % – жінки [6, с. 59].

Вік. На думку А. Б. Блага, пік кримінальної активності осіб, які вчинили злочини, пов'язані з насильством в сім'ї, припадає на дві вікові категорії: 21–29 років, що становить 29 % від загальної кількості, та 30–39 років (26,9 %) [4, с. 96]. Такі дані дещо відрізняються від результатів дослідження О. М. Бандурки, К. Б. Левченко, І. М. Трубавіної, згідно з якими значну частину

правопорушників становлять особи віком 30–39 (39 %) та 40–49 (28 %) років, або кожен третій. Водночас кількість осіб віком 16–24 років становить 7 %, 25–29 років – 13 %, 50–59 років – 8 %, старші 60 років – 5 % [6, с. 59].

Згідно з висновками О. М. Гуміна, найчастіше злочини цього виду вчиняють особи віком 36–40 (37,5 %) та 31–35 років (26 %). Значною є злочинна активність серед осіб віком понад 40 років (17,5 %) і 22–30 років (19 %) випадків [7].

Насильницькі злочини в сім'ї, як стверджує В. В. Топчій, найчастіше вчиняють особи середнього віку з огляду на низку причин: по-перше, саме в цей період люди зазвичай одружуються та народжують дітей; по-друге, фізичний стан у цьому віці не обтяжений певними серйозними хворобами, а отже, члени подружжя зазвичай мають добру фізичну форму; по-третє, представники саме такої вікової категорії частіше стикаються зі стресовими ситуаціями (на роботі, у колі друзів, безпосередньо в сім'ї), наслідками яких стають агресивність, конфліктність тощо [8, с. 87].

Освітній рівень. У кримінологічній літературі теоретики акцентують на тому, що кримінальне насильство корелює з низькою культурою та проблемами в інтелектуальному розвитку [9, с. 219]. Зокрема, залежність злочинної поведінки від рівня освіти й інтелектуального розвитку особистості, що значною мірою визначають потреби й інтереси людини, констатує О. М. Джужа [3, с. 142].

Найнижчий рівень освіти мають особи, які вчиняють саме насильницькі та корисливо-насильницькі злочини. Найбільшу кількість актів насильства щодо членів своєї сім'ї вчиняють особи із повною загальною середньою освітою та неповною (базовою) середньою освітою, а також початковою вищою. Дещо менше осіб, схильних до таких суспільно небезпечних виявів, із повною вищою освітою або взагалі без освіти. Так, згідно з даними Б. М. Головкина, сімейні злочинці переважно не займалися суспільно корисною працею (70 %) [10, с. 189]. Статистичні дані засвідчують, що освітній рівень злочинців зазначеної категорії становить: 56 % – середня освіта й нижче, 36 % – середня спеціальна, 3 % – незакінчена вища, 5 % – вища [6, с. 59–60].

Цей факт доводить превентивну роль освіти: чим вищим є її рівень у громадян, тим меншою буде кількість правопорушень такої категорії. За допомогою освіти (що передусім передбачає

процес виховання) особа досягає загальноприйнятих для всього суспільства принципів і правил поведінки, належного культурного рівня [6, с. 60].

Водночас цілком слушною вважаємо позицію В. В. Топчія, на думку якого наявність вищої освіти в таких осіб не гарантує негативного ставлення до насильства насильницьких дій, зокрема стосовно членів своєї сім'ї чи інших родичів [8, с. 89].

Місце проживання. Згідно з висновками А. Б. Благої, переважна більшість осіб, які вчинили злочини, пов'язані з насильством в сім'ї, були мешканцями міст (444, або 37 %). Друге місце посідають мешканці сіл, селищ міського типу (374, або 31,2 %); третє – представники обласних центрів (246, або 20,5 %); четверте – селищ (136, або 11,3 %) [4, с. 97].

Особливе занепокоєння викликає той факт, що підлітки, які мешкають у сільській місцевості, учиняють насильство набагато частіше, ніж їхні однолітки з міст [6, с. 70]. Причину цього науковці О. М. Бандурка, К. Б. Левченко, І. М. Трубавіна вбачають у погіршенні якості й рівня освіти сільської молоді, зокрема збільшенні частки тих, хто має лише базову загальну та початкову освіту, а також у незадовільних матеріальних умовах життя більшості селян [6, с. 70].

Кримінально-правові ознаки дають змогу встановити спрямованість і мотивацію злочинної поведінки, одноосібний чи груповий характер злочинних дій, тривалість та інтенсивність злочинної діяльності, наявність чи відсутність судимості тощо. Тобто ці відомості передбачають характеристику особи злочинця з кримінально-правових позицій та охоплюють якості, притаманні саме правопорушникові.

Згідно з напрацюваннями А. Б. Благої, кожен третій із правопорушників цієї категорії раніше вже вчиняв злочини, серед яких домінують злочини корисливої спрямованості, тобто крадіжки (36 %), грабежі (9 %), розбої (4 %), умисне знищення або пошкодження чужого майна (2 %), шахрайство та вимагання (по 1 %) та інші (6 %). На другому місці – судимості за злочини насильницької спрямованості (24 %), зокрема за статеві злочини (6 %) [4, с. 99]. Стурбованість викликає те, що серед осіб, притягнутих до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми (ст. 173² Кодексу України про адміністративні правопорушення), щороку майже

кожна п'ята особа продовжує свою протиправну поведінку, повторно вчиняючи такі дії [4, с. 99].

Серед осіб, які чинять сексуальне насильство в сім'ї, переважають особи, які вчинили зґвалтування й статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості. На другому місці – насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом.

До вчинення злочину досліджуваної категорії понад третину засуджених притягали до адміністративної відповідальності за вчинення різних правопорушень. Крім того, 28 % винних раніше мали судимості. На момент учинення злочину більше 70 % злочинців перебували в стані алкогольного сп'яніння [6, с. 61].

Соціально-рольові ознаки, або особистісно-рольові якості, характеризують соціальні позиції особи в різних сферах життєдіяльності (у суспільному житті, родині, на виробництві). Злочинним особистостям притаманне відмежування від позитивно орієнтованих соціальних груп, виконання соціально негативних ролей і функцій, що призводить до неповаги, або свідомого ігнорування правових норм, трудових, сімейних та інших обов'язків. Визначення соціально-рольових позицій особи дає змогу визначити механізм злочинної поведінки [11]. Так, залежно від сімейних ролей злочинцями зазвичай стають: чоловік (20,9 %), дружина (15 %), батько (12,1 %), мати (15,9 %), син (13,3 %), дочка (2,4 %), брат (4 %), сестра (1,8 %), дядько/тітка (1,3 %), племінник/племінниця (0,7 %), дід (1 %), баба (2,5 %), онук (3,1 %), онука (0,5 %), зять (3,9 %), невістка (0,7 %), тесть (0,5 %), свекор і свекруха (по 0,3 %) [4, с. 101]. На момент учинення злочину переважна більшість сімейних кривдників (53,5 %) не працювали і не навчались, ще 6 % не мали постійної роботи [4, с. 102].

Серед осіб, які вчинили правопорушення, передбачене ст. 173² Кодексу України про адміністративні правопорушення, майже половина (46 %) – одружені (у такому разі зазвичай ідеться про насильство чоловіка щодо своєї дружини, її близьких родичів); 15 % – розлучені (конфлікт виникає між колишніми чоловіком і дружиною, рідше – колишнім чоловіком і близькими родичами дружини); 37 % – неодружені (насильство зазвичай вчиняє син відносно свого батька (вітчима) або ж матері (мачухи), племінник – стосовно своєї тітки, онук – щодо своєї баби чи діда) [6, с. 60].

Морально-психологічні особливості визначають внутрішній світ людини, яка порушила кримінальний закон (потрібно-мотиваційні й ціннісно-нормативні властивості, соціально значущі риси характеру, емоційно-вольові якості тощо) [12].

На думку більшості науковців, морально-психологічна підсистема особи злочинця містить чотири основні структурні елементи, серед яких підструктури:

- спрямованості (сукупність пов'язаних із правосвідомістю соціально значущих якостей особистості, зокрема світогляд, особистісні орієнтації, соціальні установки, ключові мотиви тощо);

- психічних форм відносин, які виявляються в пізнавальних процесах, психічних, емоційних станах особи;

- темпераменту й інших біологічних, спадково зумовлених властивостей, що поряд із соціальними чинниками впливають на формування характеру людини;

- досвіду (знання, навички, звички та інші якості, що визначають вибір форм діяльності) [13, с. 286].

Кримінологи виокремлюють такі чинники протиправної поведінки злочинців зазначеної категорії: 1) особливості особистості (ригідність, домінування, тривожність, швидке роздратування, низька самооцінка, репресивність, імпульсивність, залежність, низький рівень емпатії та відкритості, стресостійкості, емоційна лабільність, агресивність, замкнутість, підозрілість і проблеми самоідентифікації); 2) негативне ставлення до сім'ї та неадекватні очікування від її представників; 3) низький рівень соціальних навичок (відсутність навичок ведення переговорів, розв'язання проблем мирним шляхом, невміння приймати помірковані рішення, звертатися за допомогою до інших); 4) наявність розладів психологічного здоров'я (виражені психопатологічні відхилення, підвищена нервозність або репресивність, схильність до суїциду); 5) алкоголізм та/або наркоманія як психофармакологічна проблема, що спричиняє афективні порушення психіки (агресивність, гіперсексуальність, роздратованість, порушення координації, знищення самокритики тощо), наслідком яких є втрата контролю над власною поведінкою та незворотній процес деградації особистості; 6) проблеми з фізичним здоров'ям (патологічний перебіг вагітності, перервана вагітність, важкі пологи, інвалідність тощо), що збільшує імовірність насильницьких виявів з огляду на потужний вплив на нервову

систему; 7) нерозвиненість батьківських навичок і почуттів найчастіше спостерігається в молодих батьків, у яких труднощі виховання дітей викликають нервозність, репресивність, тривожність, страх, що знижують самооцінку та здатність справлятися з обов'язками батьківства, призводять до нервово-психічних розладів [14, с. 30].

Морально-психологічні якості особи, яка чинить насильство в сім'ї, досить детально розкрив О. М. Джужа. Цих осіб науковець класифікує за окремими типами.

1. Ситуативний тип, до якого належать особи, які характеризуються позитивно або нейтрально. Вони зазвичай схильні до наслідування загальноприйнятих правил соціальної взаємодії. Їм притаманні невміння стримувати себе в конфліктній ситуації, соціальний інфантилізм, відсутність інтелектуальних, емоційних і вольових ресурсів, необхідних для вирішення складної конфліктної ситуації, нездатність прогнозувати наслідки власних вчинків тощо. Ці особи вдаються до насильства в сім'ї внаслідок впливу конфліктної ситуації, що виникає раптово і не впливає з їхньої попередньої поведінки. Кількісний показник представників зазначеного типу становить 30,9 %. У межах цього типу виокремлюють:

а) раптово-конфліктний підтип – особи зі схильністю дотримуватися загальноприйнятих правил поведінки, здатні враховувати суспільні норми, думку оточення. Такі особи схильні до диференційованої, адаптивної та опосередкованої поведінки, конструктивного розв'язання наявних міжособистісних суперечностей. Джерелом раптово виникаючої гострої конфліктної ситуації зазвичай стає власне потерпілий, який своїми діями провокує насильство, що виявляється в образах, приниженні або застосуванні фізичної сили. Тому власні насильницькі дії він сприймає як суб'єктивно виправдані;

б) афективний підтип – особи, які вчинили насильство в родині, перебуваючи в стані сильного емоційного потрясіння, напруження. Вони зазвичай дотримуються загальноприйнятих норм, правил і мають низький рівень агресивності. Здебільшого злочинним виявам передують конфліктні стосунки з потерпілим. Причому такі особи неодноразово безуспішно робили спроби ненасильницького розв'язання сімейного конфлікту. Ініціатива в загостренні конфлікту найчастіше надходила від потерпілих, що призводило до

наростання емоційного напруження, формування під час конфлікту афективно насиченої мети, вираженого звуження свідомості та фіксації останньої на афектогенному об'єкті;

в) накопичувально-афективний підтип об'єднує осіб, які вчинили насильство в стані надзвичайного емоційного напруження, спровокованого діями потерпілого. Винним притаманний високий рівень асоціальності, афективна ригідність, емоційна нестійкість, конформність, схильність до самозвинувачення, напруженість, тривожність, високий контроль емоцій і поведінки, високий інтелект, позитивно спрямовані цінності, схильність прогнозувати наслідки своєї поведінки та інші особливості, що перешкоджають вияву агресивно-насильницьких спонукань у поведінці, а також найнижчий (порівняно з іншими типами) рівень агресивності. Такі особистісні особливості сприяють формуванню в злочинців цього підтипу схильності до тривалого накопичення негативних переживань, фіксування на них, унаслідок чого насильство в сім'ї вчинюється в умовах тривалої психотравмуючої ситуації, викликаній та/або аморальною поведінкою потерпілого.

2. Нестійкий тип, об'єднує осіб, яких загалом характеризують негативно. Вони раніше вдавалися до порушення моральних норм, учиняли різні правопорушення, зокрема у сфері сімейних відносин. Правопорушники цієї категорії неналежно виконують вимоги суспільно прийнятих соціальних ролей, але спрямованість на вчинення насильницьких дій проти особи в них явно не виражена. Їхня насильницька поведінка в сім'ї формується зазвичай під впливом ситуативних імпульсів і спонукань, здебільшого афективно зумовлених, ніж раціонально спланованих. Кількісний показник представників цього типу становить 27,1 %.

3. Стійкий тип, представникам якого притаманні чітка та стійка агресивно-насильницька спрямованість, стереотип застосування грубої сили. Їхня злочинна насильницька поведінка в сім'ї впливає зі звичного стилю життя та зумовлена стійкими антигромадськими поглядами, асоціальними установками й орієнтаціями. У сім'ї такі особи зазвичай самі створюють провокаційну ситуацію. Їхній спосіб життя є аморальним та антигромадським. Питома вага злочинців такого типу становить 24,8 %.

4. Злісний тип, представники якого відрізняються чіткою і стійкою агресивно-насильницькою спрямованістю, яка має глибоко вкорінений, домінуючий, злісний характер, унаслідок чого їхні злочинні дії значною мірою втрачають ситуаційний характер. Провокація з боку потерпілого здебільшого взагалі відсутня або незрівнянна з наслідками, які наступили. Зазвичай вони самі створюють конфліктну ситуацію для задоволення власного бажання застосувати до потерпілого насильство (часто насильство в сім'ї вони вчиняють за відсутності будь-яких міжособистісних конфліктів). Їм притаманний максимальний рівень агресивності, що є для них домінуючим способом самоствердження та має характер самоцілності. Тому сімейне насильство для них є самоціллю. Серед загальної кількості осіб, засуджених за насильницькі злочини в сім'ї, представники цього типу становлять 17,2 % [15, с. 38–40].

Дещо іншу типологію осіб, які вчиняють зазначені протиправні дії, наводять А. В. Запорожцев, А. В. Лабунь, Д. Г. Заброда, І. В. Басиста, І. В. Дроздова, В. О. Брижик, О. М. Мусієнко, а саме: а) *регресивний* тип, який за низького рівня власної гідності не вміє контролювати власні потяги та бажання, утрачає межі дозволеного під час виконання функції розпорядника в родині; б) *морально нерозбірливий* тип, якому притаманний брутальний тип поведінки й жорстоке ставлення до членів сім'ї, примушування їх вступати в сексуальний контакт, застосовуючи фізичну силу чи користуючись безпорадним станом жертви; в) *сексуально нерозбірливий* тип не має ні моральних принципів, ні меж і правил у сексуальному задоволенні своїх потреб; г) *неадекватний тип* – соціопати, які не вписуються в межі соціальних норм і ставляться до членів сім'ї як до власності, що не становить жодної моральної цінності й не має права на особистісні вияви [15, с. 31].

Порівняльний аналіз результатів досліджень різних науковців особи злочинця, який чинить насильство в сім'ї, засвідчує відсутність принципових відмінностей між ними. Водночас наведені дані дають можливість констатувати, що вияви людської агресії та жорстокості є різноманітними. Це підтверджує широкий спектр ознак кожного елементу структури особи злочинця. Єдиної спільної риси характеру чи ознаки особистості, притаманної всім особам, які вчиняють насильство в сім'ї, не існує. Тому вивчення цієї категорії

правопорушників не слід обмежувати встановленням окремих ознак. Такі дослідження мають бути комплексними, що гарантуватиме ґрунтовне висвітлення особливостей цієї особи та специфіки її злочинної поведінки.

З огляду на вищевикладене, можна сформулювати кримінологічний портрет особи злочинця, який вчиняє насильство в сім'ї: чоловік віком 21–40 років, одружений, освіта середня, може мати проблеми в інтелектуальному розвитку, переважно не має постійного місця роботи або є працівником низької кваліфікації, з ознаками девіантної поведінки (схильний до вживання спиртних напоїв та вчинення різноманітних правопорушень), має «викривлену» соціальну свідомість, низький рівень соціальних навичок або афективні порушення психіки (у межах осудності) та вчиняє насильницькі акти відносно своєї дружини та/або дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінологічний аналіз особи злочинця [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studies.in.ua/analiz-ta-prognoz-zlochynnosti/3935-krimnologichniy-analiz-osobi-zlochincya.html>. – Назва з екрана.
2. Кримінологія : підручник / за заг. ред. Л. С. Сміяна, Ю. В. Нікітіна. – Київ : Нац. акад. управління, 2010. – 496 с.
3. Джужа О. М. Запобігання злочинам, пов'язаним із сексуальним насильством : монографія / О. М. Джужа. – Київ : Атіка, 2009. – 240 с.
4. Блага А. Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання) : монографія / А. Б. Блага. – Харків : Макаренко, 2014. – 360 с.
5. Лунеев В. В. Курс мировой и российской криминологии : учебник. В 2 т. Т. 2. Особенная часть / В. В. Лунеев. – М. : Юрайт, 2013. – 872 с.
6. Соціальна і корекційна робота з особами, які вчинили насильство в сім'ї : навч.-метод. посіб. У 2 т. Т. 1 / за заг. ред. О. М. Бандурки, К. Б. Левченко, І. М. Трубавіної. – Київ : Україна, 2011. – 171 с.
7. Гумін О. М. Характеристика осіб, які вчиняють насильство в сім'ї [Електронний ресурс] / О. М. Гумін. –

Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/29230/1/029_172_177.pdf. – Назва з екрана.

8. Топчій В. В. Кримінологічна характеристика особи насильницького злочинця / В. В. Топчій // *Європейські перспективи*. – 2015. – № 5. – С. 85–91.

9. Кон И. Ребенок и общество: историко-этнографическая перспектива / И. Кон. – М. : Наука, 1988. – 224 с.

10. Головкін Б. М. Соціально-психологічний портрет особи сімейно-побутового злочинця / Б. М. Головкін // *Вісник Запорізького юридичного інституту*. – 2001. – № 1. – С. 189–198.

11. Особа злочинця [Електронний ресурс]. – Режим доступу: jurfak.univer.kharkov.ua/201213news/.../kriminologia.pdf. – Назва з екрана.

12. Дубович О. В. Про деякі морально-психологічні властивості та риси особи злочинця без визначеного місця проживання [Електронний ресурс] / О. В. Дубович. – Режим доступу: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7253/1/Dubovich_784.pdf. – Назва з екрана.

13. Романов В. В. Юридическая психология / В. В. Романов. – М. : Юристъ, 1998. – 488 с.

14. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ щодо його подолання : навч.-метод. посіб. для курсантів ВНЗ МВС України / [уклад.: А. В. Запорожцев, А. В. Лабунь, Д. Г. Забрודה, та ін.]. – Київ, 2012. – 246 с.

15. Правові та кримінологічні засади запобігання насильству в сім'ї : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джужі, І. В. Опришка, О. Г. Кулика. – Київ : Нац. акад. внутр. справ України. – 2005. – 124 с.